

A TEGNAP VILÁGA.

IRODALMI KAPCSOLATOK ÉS KORHANGULAT A HISTORIZMUSTÓL AZ AVANTGÁRDIG

BUDAPESTEN 2004. MÁRCIUS 19-ÉN nyílt meg a Budavári Palota három fő intézményében a *Klimt, Schiele, Kokoschka és a dualizmus művészete - avagy Az áttörés kora: Bécs és Budapest a historizmus és avantgárd között* - című nagyszabású kiállítás. A Budapesti Történelmi Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria és az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésében létrejött háromhelyszínes tárlat minden tekintetben különlegesnek és egyszerinek bizonyult. Egyrészt, mert a kiállítás negyvennégy kölcsönző intézménynek az anyagából állt össze, másrészt azért, mert az előzménynek számító tavalyi bécsi kiállításnál is gazdagabban, elsősorban az osztrák-magyar összefüggésekre fektetve a hangsúlyt, mindhárom intézmény a saját profiljának megfelelő témában mutatta be a korszakot, a Monarchia utolsó ötven évét. A Budapesti Történelmi Múzeum Bécs és Budapest nagyvárossá válását, építészetét és iparművészetét, a Magyar Nemzeti Galéria elsősorban a képzőművészetet, könyvtárunk pedig a kor társadalmi és művészeti életét, irodalmát, zenei és színházművészetét kísérte meg feleleveníteni. A feladat hatalmas volt, s természetesen márcsak a hely hiánya miatt sem lehetett valamiféle teljességre törekedni. A tárlat nem kínált történelmi bemutatót, és semmiképp sem kereste a birodalom életképességének, illetve szétesésének okait. Nem is mutatott be semmit annak politikai, gazdasági vagy technikai fejlődéséből. Céljaink szerint viszont láthatóvá tette a felszínt, a leglátványosabb eredményeket, a közös kultúrát. Mert talán soha sem volt olyan fontos a kultúra, mint ebben a korszakban...

Stefan Zweig (1881–1942) utolsó könyvében, *A tegnap világa* című önéletírásában (amely első magyar fordításban *Búcsú a tegnaptól* címmel jelent meg) saját életútjára visszatekintve, a régi századfordulós Bécs hangulatát, légkörét egyszerre líraian és történetírói szemléletességgel mutatta be. Egy a biztonságon, kiszámíthatóságon alapuló, szabályokat követő letűnt világot, az erkölcsös középosztály világát ábrázolta, amelyben az ideált a kötelességteljesítő, felelős, családjáért élő ember testesítette meg, s ahol az egyik legfontosabb fokmérő a kultúra ismerete és szeretete volt. Ebben a világban az irodalom, a színház, és a képzőművészetek figyelemmel kísérése a mindennapok természetes tartozékának

számított. A nemzeti klaszszicizmustól az avantgárd mozgalmakig terjedő periódus az élet megannyi terén áttörést hozó korszakot jelöl, s e korszak meghatározó kulturális jelenségeinek és gazdagságának ránk hagyományozódott ismeretei ma is egyértelműen igazolni látszanak saját koruk elavulhatatlan értékeit, ezek folyamatos erejét és leírhatatlan sokszínűségét. 1873 és 1920 között a két főváros egymással versengve és egymást kiegészítve vált európai kultúrközponttá, ahonnan új művészek, és általuk új stílusirányzatok indultak el a nemzetközi elismertség felé. A Makart és Klimt, Kokoschka és a Bauhaus alapítói közé számító Moholy-Nagy vagy Bartók és Kodály is jó példa lehet minderre. A színház és a zene témáját összekötő irodalom ugyanakkor a legszélesebb reprezentációiban, az áttörést jelentő új stílusirányzatoktól a ponyvairodalomig jellemzi e pezsgő kulturális korhangulatot. A kortársakat oly gyakran megdöbbentő új formanyelv, a modernség új stíluseszménye is ugyanebben az időben tör át, s mindez egyetlen emberöltő alatt megy végbe. Ezért szinte valamennyi művészeti ágra jellemző, hogy egyazon nemzedék megdöbbentő változásoknak, az élet fokozott felgyorsulásának válik tanújává, s megéri, hogy amit korábban mérész ötletként sikerült diadalra juttatnia, azt az utána következők esetleg mint ősi, konzervatív dolgot söprik félre. Ahogyan Hiller István fogalmazott nyitóbeszédében: „A kiállítás rendezői nem kisebb feladatot vállaltak, mint hogy felvázolják ennek a hatalmas átalakulásnak a művészeti és kulturális eredményeit Bécsben és Budapesten: a tegnap világában, a boldog békeidőkben, bemutatva a művészet azonos és eltérő útjait.”

Az azonos és eltérő utak is a változásban ragadhatók meg, nem általános egység jellemzi őket, hanem formabontó dinamizmus, s mindkét oldalon ott van a – birodalmi Bécs hűvös távolságtartására, és a felzárkózó, sokszor sértett, de bizonyítási vágytól fűtött Budapest olykor legmerészebb álmaira építkező – mindennapok életérzésének művészeti megfogalmazása. A dualisztikus birodalmi szerkezet már a kiegyezéstől, azaz új formája létrejöttétől kezdődően heves politikai vitákat váltott ki. Míg az osztrákok egy része túlzottnak érezte a magyaroknak tett kedvezményeket, magyar oldalról a nem-

zeti önrendelkezés és állami szuverenitás erős korlátozása volt a kiegyezést követő jogos aggodalmak vezérmotívuma. Mégis, a dualizmus korát a meglévő politikai nehézségek ellenére minden korábbit felülmúló gazdasági és kulturális fellendülés határozta meg. Jóllehet a történelmi előzmények, illetve a feltételek is meglehetősen különbözőek voltak, mind Bécs, mind Budapest robbanásszerű fejlődésen ment át, s mindkét főváros tényleges modernizációja az említett korszakra tehető, amely nem csupán külső megjelenésében, hanem szellemi pezsgésében is egyértelműen érzékelhető volt. Bécsset ugyan már a XVIII. században is a barokk Európa fontos hatalmi és kulturális centrumaként ismerték, míg Magyarországon a reformkori álmokat megvalósító tényleges fejlődés csupán a Budapest néven egyesült új főváros létrejöttét követően, a XIX. század utolsó harmadában indulhatott meg, mégis, minthogy ettől kezdve Budapest nagy erővel igyekezett behozni évszázados elmaradását a császárvárossal szemben, a fejlődés sok vonatkozásában egyidejűséget mutat. A hasonló városszerkezet és városkép, az elit- és a tömegkultúra, a szórakozási formák a két főváros közti kulturális csere természetességét mutatják. Mind Bécs, mind Budapest egyaránt befogadó és ösztönző közegévé nőtt a művészeteknek és a különböző új kulturális törekvéseknek. Természetesen a korszak összetettségéből adódóan is mindkét várost külön-külön és egyszerre is jellemezte a mintakövetés és a saját identitás keresése, az együttműködés és a rivalizálás, a különállás és a segítő összefogás, a Monarchia keretei nyújtotta sajátos művészeti, kulturális szimbiózis így sokrétű kapcsolatrendszer hozott létre.

A Monarchia utolsó fél évszázada az élet minden terén kétségtelenül tele volt ellentmondásokkal, ám a kulturális szerveződésekben mégis megalakította a maga párhuzamait. Amint a két főváros modern világvárossá kezdett kiépülni, a birodalom mindkét felében a kultúra korábban soha nem tapasztalt szintre emelkedett. Ugyanúgy hozzátartozott ehhez a pozitív sokszínűség, a konzervatív túlélettség, és a modern ismeretekre fogékony, nyelv- és szubjektumelméleti irányultságú megújulásra törekvés, akárcsak a „Kákánia” (KK, azaz Kaiser und König, tehát a császár és király birodalma) költői-művészi magatartásának és retorikájának a kialakulása és egyre hangsúlyosabb kritikája, amit Bécs felől nézve leginkább Robert Musil (1880–1942) a harmincas évekre józanul és gúnyosan, az ostobaságok és fölöslegességek szervezett útvesztőjeként bemutatva tudott sikeresen ábrázolni. Az egyégesnek semmiképp sem nevezhető korszakban tehát a művészetek, az irodalom különböző mozgalmainak problémafölvetéseire való reakcióiban

érhetőek tetten az esetleges párhuzamok és analógiák. A császári Bécs és a királyi Budapest korhatalmában, a világhiállítás rendező Bécs és a mileniumi magyar főváros mögött egy fokozatosan polgárosodó társadalom alakult ki. A kultúrát, a stílust, és az azt meghatározó korszakjellemet az új tőkés polgárság életmódja alakította leginkább, s ennek a városi embernek a létmódja volt egyszersmind a legközösebb összekapcsoló elem a két főváros között is. A *Magyarország* című lap *Bécsi levelek* rovatának rendszeresen tudósító Krúdy Gyula (aki Ferenc József császár halálakor is komoly összegző írást közölt egy letűnő látszó korszakról és annak hangulatáról *Őszi alkonyat. Az infánsnő fehér lábánál és egy halott Habsburgnál* címmel) bécsi írásaiiban ezt az osztrák–magyar világot megjelenítve összegezte művészién a maga és nemzedéke Monarchia-élményét.

Akárcsak az élet egyéb területein, a két fővárost nemcsak a hasonlóságok, hanem a mellettük és mögöttük meghúzódó különbségek is jellemezték. Bár osztrák oldalról több irodalmi bizonyítéka is van annak a főleg tizenkilencedik század végi monarchiabeli életérzésnek, amely a birodalom két vezető népének a polgárát s irodalmát egységesen osztrák–magyarnak gondolta (némileg fel is róva a magyaroknak, hogy ők külön nemzetben gondolkodnak, és saját magyar tudattal rendelkeznek), nem állítható, hogy akár csak az irodalmi mozgalmak szintjén is létezett volna egy kölcsönös megismerésen és elismerésen alapuló, átjárható és szigorú párhuzamokra épülő, elterjedt irodalmi egységkép. Mind az osztrák, mind a magyar változat ugyanis elsősorban világirodalmi jelenségekre, saját fejlődéstörténetére figyelt, és csak másodsorban egymásra. A közös vállalkozások – amelyek egymás művészetének, irodalmának megismertetésében voltak érdekeltek – közös kapcsolódási pontjait leginkább a bécsi művészek, színpadi és zeneszerzők bemutatásában, az osztrák irodalom magyar nyelvű fogadtatásában, illetve a magyar képzőművészet és irodalom bécsi hangsúlyjaiban kereshetjük. Kosztolányi Dezső a tíz évig készülő *Modern Költők* című antológiában (1914) az osztrák szerzők közül Rainer Maria Rilkének (1875–1926), utána pedig Hugo von Hofmannsthalnak (1874–1929) tulajdonította a monarchiabeli irodalmi „főszerepet”. Babits is elsősorban e két szerzőt emelte ki értékelési során. Rilke prágai születése ellenére ugyanis művészi eszmélkedése kezdeteitől a bécsi szellemi élethez kötődött, költészete magyarországi hatása pedig Kosztolányitól Nemes Nagy Ágnesig igen jelentősnek mondható. Kosztolányi, aki Rilke tanulmányában a bécsi és részben az új magyar líra jellegzetességeit is rálátta e költészetre, Schnitzlert

mutatta még be hangsúlyosan a magyarországi közönségnek. A *Griensteidl Café* körül csoportosuló *Jung Wien* (Fiatal Bécs) művészi mozgalmának egyik vezéregyénisége, Arthur Schnitzler (1862–1931) az osztrák irodalom legsikeresebb és egyik legismertebb személyisége volt Magyarországon. A tízes években számos műve jelent meg magyarul, fordítói gyakran a századelő olyan neves írói közül kerültek ki, mint Bródy Sándor, Franyó Zoltán, Karinthy Frigyes vagy Márai Sándor. Népszerűségéről tanúskodik Juhász Gyula egyik méltató írása is még 1908-ból, a *Holnapos*, Nagyváradon tartott Schnitzler-bemutató kapcsán. S talán itt említhető meg, hogy bár a korszak összetettségében igencsak megoszlottak a vélemények a rajongva dicsőítés és a teljes elutasítás között, az új irodalmat és általában a művészeteket pártoló kritika jól kezelte a modernség befogadási folyamatának legkülönbözőbb elágazásait. Elek Artúr, aki a régi és a modern művészetekhez egyaránt vonzódott, s azoknál az alkotóknál is megbecsülte a tehetséget, akiknek világa egyébként távol állt tőle, többnyire a Nyugatnak írt kiállítás-kritikái mellett például *Az Újság* című folyóiratban Kokoschkáról közölt kritikát. Ignotus méltatása mellett pedig Ady ajánlotta lelkesen a pesti közönségnek 1913-ban Karl Kraus (1874–1936) közelgő felolvasóestjét. Az 1910 és 1922 között élő *Modern Könyvtár* sorozat is feltűnően nagy arányban közölt osztrák szerzőket, elsősorban Schnitzlert és Hofmannsthalt, de olvasható volt itt tanulmány Freud álmelméletéről is, és Schnitzler *Anatólja* elé pedig Kosztolányi fordította le Hofmannsthal prólógus-versét. Robert Musil első regényét is még évekkel az első világháború előtt itt, Budapesten vette észre először a kritika. Fenyő Miksa a Nyugatban írt a *Törless tanulóéveiről* meglepően elismerő kritikát, s Lukács György, bár idegenkedett az osztrák fővárostól és elsősorban a német irodalom felé tájékozódott, Kassnerről, Beer-Hofmannról és Schnitzlerről egyaránt publikált esszét. Franz Theodor Csokornak (1885–1969) az expresszionizmus jegyeit hordozó *Letzte Spiele* című művét Karinthy Frigyes fordította, s az újonnan, 1912-ben alakult Új Színház első darabjai között mutatta be. Peter Altenberg (1859–1919), az „utolsó bécsi bohém” (ahogyan Mohácsi Jenő nevezte) ideges jellemét is Füst Milán írásain keresztül ismerhette meg a közönség, mert műveiről több ízben közölt bírálatot a Nyugatban. A fiatal Kosztolányi Bécsben folytatott egyetemi stúdiumai közben már kedves tanárától, Emil Reichtől szerezhette közvetlen bécsi tapasztalatokat a monarchia századfordulós osztrák–magyar világképéről és művészetfelfogásáról. Pályáján később is kitapinthatók a korai bécsi élmények, de itt leginkább talán az hangsúlyozandó, hogy vele együtt a korabeli irodalmi

modernség képviselői józanul ismerték fel és mérlegelték az osztrák irodalom európai jelentőségű teljesítményét.

A fentiekből némileg belátható, hogy a többi irodalomhoz viszonyítva az osztrák szerzők igencsak jelentős helyet foglaltak el a magyar modernség irodalmi tájékozódásában. A *Pester Lloyd* szinte a bécsi megjelenéssel, illetőleg a bécsi–berlini premierrel egy időben közölt ismertetéseket, a *Nyugat* meghatározó szerepéről talán nem is szükséges itt szólnunk... Ugyanígy állítható – még ha fokozatában a bécsiek magyar irodalom ismerete, talán a fordítások hiánya miatt is, jóval szerényebb volt –, hogy Jókai, Mikszáth, Herczeg vagy Molnár Ferenc művei is rendszeresen láttak napvilágot bécsi kiadóknál. Jókai ismertebb művei közül számos budapesti és bécsi közös kiadás is megjelent, miután a *Pester Lloyd* is közölte azokat. Jókai ismertségét Ausztriában persze annak is köszönhette, hogy a 1880-as években Rudolf trónörökösrel közösen szerkesztette és írta az *Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képekben* című monumentális sorozatot. De Mikszáth is, Molnár is abszolút sikernek örvendett Bécsben. Mikszáth esetében talán elmondható, hogy a bécsi kiadók nem annyira esztétikai, mint inkább a fordíthatóság szempontjából válogatták ki a közlésre szánt szövegeket. A magyar szerzők bécsi fogadtatása szempontjából azonban átütő sikere volt Molnár Ferencnek, akit mint a pesti polgárság életérzésének, modernség-elképzelésének, kritikájának és ezek befogadási gesztusainak a bemutatóját, szinte osztrák íróként fogadtak el. Az ő színművei integrálódtak a legkönnyebben a XX. század első évtizedeinek osztrák irodalmi-színházi világába. A *Liliomot* Alfred Polgar (1873–1955) alkalmazta a bécsi színházi igényeknek megfelelően színpadra, méghozzá úgy, hogy a jellegzetesen pesti külvárosi játéknak álmódott színművet némi igazítással a bécsi Práter világában jelenítette meg, így érzékeltetve sikeresen a darab nyelvi lefelé stilizált beszédmódjának osztrák változatát. Franz Werfel (1890–1945) már ifjú költő korában fordította Adyt, s az *Anatólt* fordító, egyébként bécsi születésű Bíró Lajos sem csupán emigrációja során került közelebbi kapcsolatba az osztrák irodalommal, hiszen több műve jelent meg bécsi vagy bécsi-berlini kiadásokban is. Az egyik legtekintélyesebb osztrák irodalmi lap, a *Die Fackel* tulajdonosa és éles szemű kritikusa, Karl Kraus pedig nemcsak publikálta Tömörkény *Csata a katonával* című novelláját, de szerzőjét – némi túlzással – a Monarchia legnagyobb élő írójának is nevezte. A *Die Wage* című folyóirat rendszeresen hírt adott magyarországi kulturális eseményekről, igaz, némileg ötletszerűen csak a magyar irodalomról.

A századfordulós modernség osztrák irodalmának befogadása Magyarországon egyértelműen az irodalmi siker jegyében írható tehát le, s még ha nem állítható is, hogy ez teljességében problémamentes lett volna, mindenképpen említést érdemel, hogy a magyar és az osztrák zenei modernség is hasonlóképpen reagált a magyar, illetve az osztrák irodalmi fejleményekre. Nemcsak Bartók zenésítette meg Ady verseit, Balázs Béla vagy Lengyel Menyhért szövegeit, Richard Strauss (1864–1949) is állandó librettistaként dolgozott Hofmannsthallal, és Dohnányi is zenei alakba öntötte Schnitzler különböző műveit. Zeneszerző és szövegírója hasonló esztétikai elgondolása mellett érdemes talán kiemelni zene és szöveg viszonylatában ugyanannak az életérzésnek, filozófiának vagy akár modernségképzetnek az átütő erejét. Gustav Mahler (1860–1911) a zene Napóleonjaként említő Csáth Géza írása mellett Péterfy Jenő Wagner-kritikája példázhatja zenei és irodalmi életünk közös kapcsolódási pontjait a korszakban. Bécsben viszonylag pontosan meg is határozható az irodalmi modernség kialakulásának dátuma. 1891-től jelenik meg a *Die Moderne Rundschau* (Modern Szemle), amely az új bécsi irodalom első számú orgánuma lesz. Kiadója, Leopold Weiß ebben az évben jelenteti meg a modern osztrák irodalom első jelentős alkotásának tekinthető művet, az akkor még gimnazista Hofmannsthal lírai egyfelvonásos drámáját a *Gestern* (Tegnap), amely éppen azt fejtegeti, hogy nem élhetünk pusztán a mának, hiszen a múlt, a tegnap világa alapvetően meghatározza jelenünket. 1891-ben a linzi születésű Hermann Bahr (1863–1934) is Bécsbe költözik, s hamarosan ő lesz az új osztrák irodalom szervezője, propagátora, a *Die Zeit* (Az idő) című liberális hetilap kiadója. Ő alkotja meg az *Ifjú Ausztria* csoportelnevezést is. Magyarországon nehezen vállalkozhatnánk ilyen évszám meghatározására. Osvát Ernő példája, aki 1902–1903-ban *Magyar Génius*, 1905-ben *Figyelő*, 1906-ban *Szerda* címmel ad ki tiszavirág-életű lapokat, inkább ennek a meghatározhatatlanságát mutatja. Az új irodalom mindenesetre a *Nyugatban*, amely 1909 után könyvkiadásra is vállalkozik, hosszú távra megteremtette a maga orgánumát. Érdekesség ugyanakkor, hogy míg Pesten több igényes irodalmi folyóirat is létezett, addig a századfordulós Bécsben egyetlen lap sem tudta hosszabb ideig felszínen tartani magát. Több kísérlet volt (Wiener *Literaturzeitung* 1890–1893, *Neue Revue* 1893–1898, *Die Waage* 1898–1902, *Ver Sacrum* 1898–1900, *Die Zeit* 1894–1904, *Österreichische Rundschau* 1904-től), de egyik sem bizonyult életképesnek. Persze az sem hallgatható el, hogy az osztrák szerzők rendszerint rangos német lapokban is publikáltak ez idő tájt. Az egyedüli kivétel az 1899-ben induló *Die Fackel*

volt, mely nagyon jelentős szerepet töltött be az osztrák irodalomban. A lap szépirodalmi műveken kívül rendszeresen közölt kritikákat is, s a kritikusnak is kiváló, lapalapító Kraus a folyóirat által fedezte fel a nagyközönség számára Kokoschkát, Traklt, Werfelt. A magyar írók közül Herczeg Ferenc egyik novelláján kívül, mint említettük, Tömörkényt mutatta be hangsúlyosan olvasóinak, akit Csehovhoz és Gogolhoz hasonlított.

A két főváros irodalma és művészete mégsem elsősorban közvetlen kontaktusaiban, de a közös kulturális háttérviszonyokban, a Monarchia történelmi-politikai meghatározottságaiban, a századforduló modernség-törekvéseiben, valamint elsősorban a filozófia és a pszichoanalízis révén vizsgálható. A Jung Wien bécsi írókból, költőkből álló csoportjának tagjai például – Schnitzler, Dörmann, Bahr, Altenerg, Beer-Hoffmann, Salten, Hofmannsthal vagy Kraus – elutasították a naturalizmust éppúgy, mint a historizmust, s helyette a modern művészeti irányzatokat: a szimbolizmust, az impresszionizmust támogatták. Az irányzat hagyományait a huszadik századi osztrák irodalom Magyarországon talán legismertebb alakjai (Stefan Zweig, Robert Musil, Ödön von Horvath és Joseph Roth) ápolták és vitték tovább. Az olyan kétnyelvű költők pedig, mint Mohácsi Jenő (Eugen Mohácsi) vagy Heinrich von Horvath, Karczag Vilmos (Wilhelm Karczag), illetve a többi magyar származású vagy magyar kapcsolatokkal rendelkező szerző (Marie Herzfeld, Theodor Herzl, Ludwig Hevesi, Rudolf Lothar, Ernst Mach, Felix Salten például) nemcsak a budapesti német nyelvű irodalomnak voltak képviselői, de irodalomszemléletükkel a budapesti hasonló törekvésekre is hangsúlyosan reagáltak. A szépirodalmi allúziókon túl legalább ilyen fontos hangsúlyozni, hogy a tegnap világában, a tizenkilencedik század végi Bécsben született meg a pszichoanalízis elmélete is. Sigmund Freud (1856–1939) orvosi tapasztalataira, klinikai esettanulmányokra alapozva itt alkotott olyan fogalmi sémát a lelki élet mechanizmusainak leírására, ami a korábban nem vagy csak nehezen értelmezhető jelenségekhez is kitűnő értelmezési keretet kínált. Ezáltal nagyon gyorsan hívei, követői támadtak szerte a világon, s talán nem véletlen, hogy leginkább Budapesten, ahol orvosok (elsősorban Ferenczi Sándor), társadalomtudósok (például Varjas Sándor), írók (Csáth Géza, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső stb.) egyaránt hamar fogékonyak lettek a freudi ösztönzésekre. A befogadás mélysége és változatossága révén a Monarchia öszeomlásáig Budapest Bécs mellett a második székvárosa lett a pszichoanalízisnek, s 1918 szeptemberében az Ötödik Nemzetközi Pszichoanalitikai Kongresszust is itt rendezték.

Bécs és Budapest életének közös kulturális összetevői közt talán az egyik legfontosabb a kávéházi kultúra. „A kávéház Budapesten, ahol annyi szükséges és fontos közintézmény hiányzik, többi közt valóságos népakadémia és könyvtár volt. Orvos, ügyvéd, bíró, tanár, író pihenése közben átlapozhatta az újságok özönét, a folyóiratok tengerét, néhol még a lexikonokat is”. Szini Gyula sorai a Nyugat 1917-es első számából (*Irodalmi kávéházak*), amely Európa leghíresebb irodalmi kávéházait (például a bécsi Das Silberne Kaffeehaus vagy a pesti Pilvaxot) is bemutatja, jól rávilágít az okokra, amiért az utókor és a napjainkban újra reneszánszát élő kávéházi kultúra felől nézve is e világ legszínesebb szelétének az irodalmi kávéház bizonyult. A millennium évében mintegy ezer kávéház működött az akkor nyolcszázéves lakosú főváros területén, közülük sok saját törzsközönsséggel rendelkezett, többnyire szakmák, hivatások szerint. A Centrál, a New York vagy a Japán színes világának említése csupán a bőségből kiragadott példák lehetnek. Az Egyetem utcai Centrál talán a századforduló legjelentősebb szellemi központja volt, melyet nagyban köszönhetett az Egyetemi Könyvtár, a Franklin Társulat és az Atheneum Nyomda közelségének is. Itt szerkesztették *A Hét*, valamint a *Nyugat* című irodalmi lapot is. A New York kávéház irodalompartoló vezetője, Harsányi Adolf segítette megteremteni azt a szellemi légkört, amely intézményét a legkedveltebbé tette az írók és szerkesztők körében. A Pesti Naplónak, valamint egy ideig a *Nyugat*nak is volt itt törzsasztala. Az Andrássy úti Japán kávéház törzsközönsege volt ugyanakkor a legvegyesebb: a színészvilágtól (Latabár testvérek) a képzőművészen át (Munkácsy Mihály, Lechner Ödön, Ferenczy Károly) az írókig (Ady, Krúdy, Molnár) mindenki megtalálható volt itt, aki egzotikus légkörét és ösztönző hangulatát kereste. A pezsgő kulturális élet párhuzamai mellett és polgári miliói mögött a Habsburg-dinasztia dualizmus kori magyarországi kultuszáról több tucat ponyvakiadvány is tanúskodik. A századvég legismertebb ponyvaköltői gyakran egész sorozatokkal adóztak a királyi család tiszteletének, amelyekben „megverselték” a királyi párt, József főherceg erdélyi körútját, a gödöllői kastélyt vagy Erzsébet királyné álmát. A ponyvák, amelyeknek leggyakoribb olvasói a szélesebb, de kevésbé képzett néptömegekből kerültek ki, főként három személyt állítottak középpontba: Erzsébet királynét mint angyali jóságú asszonyt mutatják be, Ferenc Józsefet jóságos és igazságos uralkodóként aposztrofálják, Rudolfot mint szerencsétlen sorsú királyfit idézik meg. Különösen megnőtt e füzetes

kiadványok száma Erzsébet királyné halálakor, akit – e művek tanúsága szerint is – az egész nemzet megsiratott. Hasonlóképpen Rudolf trónörökös halálakor is, akinek nevét Rezső királyfira változtatta a magyarok szeretete, s halálával egyike lett a halhatatlan hősöknek, nem csak a ponyvaköltők fantáziájában, hanem a magyar néphagyományban is.

A téma, az egykori két birodalmi főváros, Bécs és Budapest művészeti, kulturális kapcsolatainak, azonosságainak és különbségeinek bemutatása valójában lezárhatatlan, hiszen nem csak a magyar és az osztrák kulturális háttértényezőknek, de az egykor szoros emberi, művészi kapcsolatoknak a felvázolása is majdhogynem lehetetlen. Olyan nagyformátumú személyiségek éltek és alkottak a korban, akik önmaguk is képesek voltak nem csak formálni a kulturális élet egészét, de autentikus, megbízható összekötő kapocsként is működni a különböző művészeti ágak és irányok között. Gustav Mahler, Mihailovich Ödön, Bánffy Miklós vagy Max Reinhardt munkássága kiváló példa lehet minderre. A tavaly (2003. február 10.–április 22.) Bécsben – a Kunsthistorisches Museum és a Collegium Hungaricum együttműködésének eredményeként – megrendezett Harrach-palotabeli kiállítás talán az első lépés volt a két főváros sokrétű kapcsolatrendszerének átfogó bemutatására. A mostani, amelyben könyvtárunk fontos társrendezői szerepet vállalt, azzal a nem titkolt szándékkal is készült, hogy uniós csatlakozásunk alkalmából a fiatalabb nemzedékeknek bemutassa a Monarchia sokrétű művészetének kiemelkedő alkotásait. Mert nemcsak az átlag osztrák érdeklődőnek hiányosak az ismeretei a magyar művészettel, irodalommal kapcsolatban, de fordítva sem sokkal kedvezőbb a helyzet. Pedig a megidézett korban az operától az operettig, a komoly színházi művektől a kabaréig, a lélekrajzi drámáktól a ponyvakiadványokig fantasztikusan széles paletta várt a kultúrát valóban megélt közönségre. Egy gondolat mindenesetre most is hangsúlyozandó: a XIX–XX. század fordulóján valahogy minden megváltozott. Véget ért egy korszak és áttört egy új. Az emberek életmódja nagyrészt a technikai fejlődés eredményeinek hatására gyökeresen átalakult, s ezt a félelmetes változást érezték meg a művészek és kerestek merőben új kifejezőmódokat. A dualizmus korabeli kulturális élet momentumait bemutató tárlatunk során ezért is volt tagadhatatlan mind a legnemesebb értelemben vett polgári kultúra, mind az egykori modernség dinamizmusa utáni nosztalgiaánk...

BOKA LÁSZLÓ boka@oszk.hu

Sissi, a magyarok királynéja, aki a nép ajkán és képzeletében egyaránt angyali jóságú asszonyként élt.
Falk Miksa-Dux Adolf: *Koronázási-émlékkönyv*. 1867. OSZK. 220.647